

VIŠESTRUKI KONSTITUCIONALIZMI EVROPE EUROPE'S MULTIPLE CONSTITUTIONALISM

Sažetak

U radu se problematiziraju osnovni razlozi neuspjeha evropskog ustavnog projekta. Radi jasnijeg razumijevanja problema izlažu se u osnovnim naznakama najznačajniji razvojni putevi konstitucionalizma u Evropi. Posebno se analiziraju razvoj i karakteristike engleske ustavnosti, te značaj i karakteristike ustava i ustavnosti u Francuskoj. U sklopu razmatranja osnovne teme rada, u radu se daje kraći prikaz karakteristika ustava i ustavnosti u Sjevernoj Americi, odnosno u Sjedinjenim Američkim Državama i uticaj te ustavnosti na konstitucionalizme u Evropi. U radu se daje osvrt i na različita shvatanja ustava, nastala u jasno odvojenim ustavnim kulturama. I pored neuspjeha evropskog ustavnog projekta, u radu se potvrđuje postojanje zajedničkog pravnog poretka Evropske unije, koji se zasniva na međunarodnim ugovorima, uz postojanje zajedničkih pravnih načela, koje prihvataju države članice, kao i postojanje pravnih akata organa Evropske unije koje izravno primjenjuju njene članice. Upravo spomenuta zajednička načela nadilaze sklop međunarodnih postojećih ugovora, koji imaju konstitutivni značaj, i čine (navedena zajednička načela) pravne stečevine Evropske unije. Na kraju rada se zaključuje da model konstitucionalizacije Evrope u biti odgovara engleskom tipu evolucionarnog ustavnog poretka. Također se (na kraju rada) izvodi zaključak da je pokušaj konstitucionalizacije Evropske unije prema kontinentalnoevropskom uzoru pokazao izraženo nepovjerenje, te da je evropski integracijski pokret u političkom domenu doveo u ozbiljnu krizu.

Ključne riječi: *evropski ustav, evropski ustavni proces, razvoj konstitucionalizama u Evropi, različite ustavne kulture, evropske predodžbe o ustavu i ustavnosti.*

Summary

This paper discusses the main reasons for the failing of the European constitutional project. For a clearer understanding of the problems exposed in the

*outlines of the most important developmental pathways of constitutionalism in Europe, the development and characteristics of the English constitution, and the significance and characteristics of constitutions and constitutionalism in France are being specifically analyzed. Within the main topics of discussion, the paper gives a brief display of constitution and constitutionalism in North America, or in the United States and the impact on the constitutionality of constitutionalism in Europe. This paper gives an overview on the different conceptions of the constitution, made clear in a separate constitutional culture. Despite the failure of the European constitutional project, the paper confirms the existence of a common legal system of the European Union, which is based on international treaties, the existence of common law principles, which the Member States have accepted, as well as the existence of acts of organs of the European Union directly applied by its members. The aforesaid common principles beyond the existing framework of international agreements, having the constitutional significance, and (listed common principles) are of the *acquis* of the European Union. Finally, the author concludes that the constitutionalisation of Europe model to be corresponding to the English type of evolutionary constitutional order. Also (in the end) the conclusion is drawn that the constitutionalisation of the European Union's attempt to model the Civil shown expressed distrust, and that the European integration movement in the political domain has led to serious crisis.*

Key words: *European Constitution, Europe's constitutional process, the development of constitutionalism in Europe, the various constitutional culture, European notions of the constitution and constitutionality.*

I

Neuspjio pokušaj donošenja Ustavnog ugovora (evropskog ustava) i poteškoće u usvajanju Lisabonskog ugovora, upućuju na potrebu kraće analize višestrukih konstitucionalizama Evrope, koji su (ti konstitucionalizmi) značajno utjecali ne neusvajanje evropskog ustava i na poteškoće pri usvajanju Lisabonskog ugovora. Zapravo, kazano ukratko, u Evropskoj uniji za sada ne postoji „ustavni trenutak“¹, odnosno ne postoje politički i drugi uslovi za donošenje

1 Teoriju „ustavnih trenutaka“ formulirao je Bruce Ackerman, imajući u vidu američki ustavnopravni razvitak. Govoreći općenito ona pretpostavlja da se proces donošenja „višeg zakona“ (*higher lawmaking*) ili ustavne politike, odnosno izricanje ustavne volje naroda, odvija u trenucima teške krize odnosno u ključnim transformativnim razdobljima u razvoju nekog društva. Bruce Ackerman i Neal Katyal, *Our Unconventional Founding*, (1995) 62 UNIVERSITY CHICAGO LAW REVIEW, 475., navedeno prema: Podolnjak,

evropskog ustava. Kada će taj „ustavni trenutak“ doći teško je predvidjeti. Naravno, u Evropskoj uniji nije se odustalo od daljih institucionalnih reformi Unije, koje će morati odgovoriti budućim izazovima, ali je, može se reći, „prećutno dogovoreno“ da se, za sada, ne daje prioritet Evropskom ustavnom ugovoru (evropskom ustavu). Razlog za navedeni stav je prvenstveno postojanje „političkog (ne)raspoloženja“ u nekim zemljama članicama. U svakom slučaju, stagnacija u evropskom ustavnom procesu može se objasniti neriješenim političkim nesuglasticama (konfliktima) i odnosima moći unutar članica Evropske unije. Političke rasprave unutar Evropske unije u odnosu na „problem ustavotvorstva“, mogu se jedino ocijeniti kao politički pokušaj, bar za određeno vrijeme, da se zaustavi realiziranje ideje o donošenju evropskog ustava, s tim da se ne mora odrediti da li će i u kojem smjeru (i kada?) biti nastavljen ustavni proces. Može se zapaziti da evroskeptici odbijaju promjenu legitimacijske osnove s međunarodnih ugovora na evropski ustav s argumentom da ne postoji evropski narod. Prema ovom stajalištu, čini se da ne postoji subjekt procesa donošenja evropskog ustava, odnosno da ne postoji ona kolektivna jednina koja se označava kao „narod“, koji („narod“) bi se trebao samokonstituirati u građane nove države. Teza o nepostojanju naroda doživjela je kritiku iz pojmovnih i empirijskih razloga, a i iz razloga što naciju građana ne treba miješati s pretpolitičkom sudbinskom zajednicom, obilježnom zajedničkim porijeklom, jezikom i historijom. Time se zanemaruje volontaristički karakter nacije (kao jedan od mogućih pristupa određenju pojma nacije), čiji kolektivni identitet ne postoji ni prije demokratskog procesa iz kojeg proizlazi, a ni neovisno o njemu. No, izgleda, ipak, prihvatljivim stajalište „da je evropsko primarno pravo ugovora potpuno funkcionalni ekvivalent državnim ustavima.“² Funkcionalni ekvivalent evropskog ustava u usporedbi s nacionalnim ustavima, mora se priznati, ima značajne nedostatke, ali taj ustav treba pojmiti kao krajnje dinamičnu instituciju, instituciju u stalnoj promjeni. „Jedna od njegovih osobenosti bez presedana leži u tome da se ne mijenja i ne preobražava reaktivno kao državni ustavi, prilagođavajući se zbilji koja se mijenja, već on (deliberativnim) promjenama i (latentnom) preobrazbom iz koraka u korak aktivno stvara, suoblikuje i reflektivno kodificira evropsku ustavnu zbilju.“³ U ovom slučaju u pitanju je ustav u materijalnom određenju, kako je to određenje „opisano“ u nauci ustavnog prava. U kontekstu navedenog, može

R., Od Laekena do Lisabona – uspon i pad Ustavnog ugovora., Reforma Evropske unije (2009), Zagreb: Narodne novine d. d., str. 30.

2 Brunkhorst, H., (2004), Solidarnost-Od građanskog prijateljstva do Globalne pravne zajednice, Beograd/Zagreb: Beogradski krug-Multimedijalni institut, str. 207.

3 Isto, str. 207.

se reći da je evropski ustav trajno, plansko i neplansko ustavotvorstvo, odnosno „ustav u preobrazbi“. Evolucija evropskih ugovora u funkcionalni ustavni ekvivalent može ubilježiti na svoj račun značajne dobitke u građanskim pravima. Ali, upravo u ovom domenu pokazuje se skliskost jedne puko funkcionalne „ustavne evolucije“ i nepostojanje „ustavne revolucije“. Evropski ustav u preobrazbi nastaje bez sudjelovanja evropskog naroda. Jer, „ciljno određenje sve prisnije integracije naroda na temelju demokratskog principa i podjednako pozitivno-pravno propisano daljnje razvijanje prava građana Unije može samo Evropski narod“.⁴ Samo takav narod koji može dovesti do važenja zajedničku volju građana Evrope, uz uvažavanje „nacionalnih identiteta“ država članica, može iz faktičkog ustava (državnih ugovora) stvoriti legitimni ustav građana. U Evropskoj uniji su (za sada) jedini ustavotvorci države potpisnice ugovora, a ne i građani Unije ili njihovi izabrani zastupnici. U tom slučaju „građani Unije“ čine „rudimentaran“ evropski narod koji je barem u fazi postanka ili „u nastojanju“. Uočljiv demokratski deficit, u odnosu na „evropsko ustavotvorstvo“ organizacionopravno se objašnjava stavom o strukturi međunarodnopravnih ugovora koji su u Evropskoj uniji nametnuli drugačiji tip ustava u odnosu na nacionalnodržavni tip ustava. Izvor funkcionalnog ustava Evropske unije je sklapanje ugovora između država članica, a ne ustavotvorna vlast naroda. „Unutrašnji temelj važenja evropskog primarnog i sekundarnog prava je ugovor između vlada.“⁵ Stoga, evropska konstitucionalizacija više je „administrativna“ nego demokratska. Pri svemu rečenom treba imati u vidu da je „politički sistem EU veoma decentralizovan i usitnjen, zasnovan na dobrovoljnom obavezivanju država članica i njihovih građana oslonjen na niže organizacione jedinice (tj. na postojeće nacionalne države) za administriranje prinude i drugih oblika državnih ovlašćenja.“⁶ U kontekstu citiranog stava izvodi se i zaključak „da EU može da funkcioniše kao pravni i politički sistem bez potpunog preobražaja teritorijalne organizacije države, što nije slučaj sa evolucijom grada-države u nacionalnu državu u ranom modernom periodu evropske istorije“.⁷ Čini se da se iskristalizirao zajednički nazivnik (unutar Evropske unije) da bi donošenje evropskog ustava predstavljalo (u budućnosti) „neki veliki uspjeh“ za Evropsku uniju. Umjesto evropskog ustava, ponuđena su tzv. mala rješenja, u bitnim tačkama manje ili više neodređena. Rješenja o kojima je riječ, svode se na sitne prepravke ustavnog ugovora, uglavnom motivirane defanzivnom političkom taktikom. U svakom slučaju, „EU traži

4 Isto, str. 212.

5 Isto, str. 217.

6 Hiks, S. (2007), Politički sistem Evropske unije, Beograd: Službeni glasnik, str. 26.

7 Isto, str. 26.

nove puteve kojima bi se izbjegla dominacija supranacionalnih institucija nad državama članicama EU.“⁸

Sve naznačeno, u biti je samo ponavljanje onog što je već postojalo i prije početka pregovora o Evropskom ustavnom ugovoru. Problem je, zapravo, bio i ostao da države članice imaju različite stavove (i predodžbe) o procesima i finalitetima političke integracije Evropske unije. U krajnjoj liniji distinkcije u odnosu na problem integracije unutar Evropske unije kreću se u okviru polaziranih stajališta o „evropskoj nadržavnosti“, „federalnom ustroju političke Evrope“, s jedne strane, i održavanje „tradicionalne suverenosti država“ (članica), s druge strane. Temeljne divergencije u diskusijama oko evropskog ustava, nisu se manifestirale samo u odnosu na reforme evropskih institucija, već su se doticale temeljnih ideja ustava ili s njim povezanih očekivanja. Stoga, diskusija o ustavu postigla je *status qua ante*. Naime, na samom početku rasprave o potrebi temeljne institucionalne reforme uočen je kontraverzan pristup problemu iskazan u vidu pitanja, a implicite i u vidu stava – da li je za bilo kakvu institucionalnu reformu uopće potreban ustav ili je dovoljna zbirka ugovora slična ustavu. Jedna strana u ustavu je vidjela mogućnost konstitucionalizacije Evrope, po uzoru na ustave nacionalnih država, dok je druga dovodila u pitanje konstitucionalnu pretpostavku državnosti (Evropske unije), i time smatrala pogrešnim proces „analogan ustavu“. Izabrani konvencijski postupak da se evropski ustavni ugovor izradi uz sudjelovanje parlamentarnih zastupnika i dostavi na potpis Vijeću ministara, nije mogao sakriti činjenicu da su dva pitanja ostala nerazjašnjena. Prvo, da akt donošenja ustava ne treba shvatiti kao konstitucijski akt „evropskog naroda“, već da države članice i dalje nastupaju kao ustavotvorna vlast. Čak ni evropski ustavni ugovor nije se mogao odvojiti od tradicionalnog ugovornog modusa. S druge strane, ostalo je otvoreno pitanje da li se uopće može govoriti o evropskom ustavu kad Evropska unija nije političko-pravna struktura usporediva s državom. Jer, općenito se ustavi identificiraju s nacionalnom državom, te se za pretpostavku ustava traži postojanje suverene nacionalne države. Budući da projekt zajedničkog ustava evropskih država (članica Evropske unije) nije primjeren navedenoj paradigmi konstitucionalizma, činilo se da je projekt donošenja evropskog ustava unaprijed kvalificiran problematičnim ili čak osuđenim na propast. Dvojna struktura jednog istovremeno zajedničkog nadnacionalnog i kooperativnog međudržavnog sistema, kakav je izgradila Evropska unija, bila je uzrok da se projekt evropskog ustava smatra i vrlo preambicioznom i problematičnom.

8 Bašić, N. (2008) , Savremena Evropa u tranziciji, Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.

Nesporazumi oko pojma ustava, s obzirom na privremeni neuspjeh evropskog ustavnog projekta mogli bi se označiti završenim, a i irelevantnim. Međutim, ovakav zaključak, samo je na prvi pogled tačan. Rasprave o evropskom ustavu pokazale su dublje divergencije političke tradicije, kao i razlike u političkim stajalištima u državama Evropske unije, koje se očigledno pokazuju i u aktuelnim političkim djelovanjima, a koje će i u budućnosti biti odlučujuće u diskusiji o načinu i obliku političke strukturiranosti Evrope. U diskusiji o evropskom ustavu jasno se prepoznaju evropske ustavne kulture u kojima se različito poima smisao i svrha ustava i koje kao takve sadržavaju različite perspektive u odnosu na projekt donošenja evropskog ustava. Iz navedenog razloga, s pravom se može postaviti i pitanje – može li s obzirom na mnogostruke konstitucionalizme u Evropi, uopće postojati pravi evropski konstitucionalizam koji bi mogao rezultirati do temelja transnacionalnog političkog prostora, kao i evropskog ustava, odnosno da li je različita ustavna tradicija tako otporna na prilagođavanje i promjene da se svaka ideja evropskog ustava odbije od tvrde realnosti koje se nazivaju sukobom ustavnih kultura. Jer, mnogostruki konstitucionalizmi u Evropi različito vrednuju značaj nekih od gradivnih političko-pravnih pojmova države, ustava i ustavnosti (vladavine prava), kao što su suverenitet, legitimitet, politička obligacija i sl.

II

Radi jasnijeg razumijevanja problema izložit ćemo, u osnovi (i osnovne) razvojne puteve konstitucionalizma u Evropi. Engleska do danas ne posjeduje pisani ustav. Bez obzira na nepostojanje, pisanog, kodificiranog ustava, Englezi su uvijek bili uvjereni da imaju ustav. Kolektivno shvatanje da Englezi imaju ustav seže do 13. stoljeća, a djelimično i ranije, ako se ima u vidu postepeni historijski razvoj Engleske, pa i njen razvoj u domenu legislative. Zauzima, neki temeljni zakonodavni dokumenti, koji su predstavljali stečena prava Engleza i ograničavali vlast monarhije, kao što su *Magna Charta*, *Petition of Right* i *Declaration of Rights*, bili su temeljni zakoni kvazikonstitucionalnog ranga. Osim temeljnih zakona tzv. drevni ustav (*Ancient Constitution*) činili su cjelokupno običajno pravo (*Common Law*) Činjenica da se i konvencije ustavne prakse (ustavne konvencije) smatraju dijelom ustava objašnjava razliku engleske u odnosu na kontinentalnoevropske ustavne tradicije. Dok se u kontinentalnoj Evropi o ustavu u pravilu govori samo kao o juridički oblikovanom aktu, a ostali zakoni (neki od njih) ubrajaju se u ustav u materijalnom određenju, englesko se poimanje ustava proteže i na način postupanja s osnovnim načelima poretka i postupka. Zato se ustavima smatraju sve institucije, postupci

i načini ponašanja koji su korelativni s pisanim osnovnim zakonima, s običajnim pravom i nepisanim pravilima ustavne prakse. Za razliku od kontinentalnoevropske i sjevernoameričke ustavne tradicije, načini postupanja i norme koje potpadaju pod pojam ustava (*constitution*) ne izvode se iz nadređenih maksima, već se više dobivaju na osnovu sistematizacije sistema institucija i njihova razvoja. „Engleski ustav ponekad se određuje kao tvorevina koja se sastoji od više slojeva. Pored pravnog, za cjelovitu spoznaju engleskog ustava, od presudne važnosti je proučavanje tzv. konvencionalnog sloja. Ovaj „sloj“ čine pravila koja nisu pravne prirode a putem kojih se uređuju „najosjetljiviji“ odnosi između glavnih ustavnih činilaca, vlade, parlamenta i kralja.“⁹ Engleski ustav je pravni, ali i politički, historijski i kulturološki fenomen. Stoljećima je bio oličenje osnovnih vrijednosti svakog modernog pravnog poretka, kao što su konstitucionalizam i vladavina prava. Može se reći da je englesko shvatanje ustava specifično, jer se ustav poima kao dokument pragmatičnog i nedovršenog karaktera, što znači da pravna odrednica nije odlučujuća u odnosu na pojam ustava. Engleski ustav je primarno „politički ustav“, pa je iz tog razloga podvrgnut stalnoj promjeni koju posebno potiče suvereni organ – engleski parlament. Također, od značaja je britanska ustavna kultura, koja u ustavu izražava historijski i stvarni poredak i ne upućuje na konstituirajući osnivački akt, već se iskazuje kao proces kumulativnog donošenja ustava. Sve navedeno je razlog što engleski ustavni poredak može egzistirati i bez formalno jedinstvenog ustavnog akta. Koncept tzv. parlamentarne suverenosti je aranžman koji može opasno da se približi decizionizmu, „pošto se tu implicira da narodni mandat daje parlamentu pravo da autoritativnim odlukama određuje šta je pravo. To je u direktnoj suprotnosti sa načelom vladavine prava, koja se bazira na premisi da formu zakona ne može dobiti svaka većinski legitimirana volja nosilaca vlasti.“¹⁰ Upravo članstvo u Evropskoj zajednici (Evropskoj uniji) za Ujedinjeno kraljevstvo značilo je sučeljavanje dva načela – „načela suverenosti parlamenta i načela suprematije prava EZ.“¹¹ Ključno pitanje na koje današnji engleski ustav mora dati odgovor jeste, da li se navedena načela isključuju ili ih je moguće na određen način pomiriti. „Stoga se ustavna debata u Ujedinjenom kraljevstvu uglavnom usmjerava na ustavnost reinterpretacije tradicionalnog tumačenja suverenosti Parlamenta, te pravne osnove učinka pravnih pravila europskog prava u unutrašnjem pravnom poretku.“¹²

9 Petrov, V.(2007), Engleski ustav, Beograd: Službeni glasnik, str. 17.

10 Dimitrijević, N. (2007), Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno, Beograd: Edicija REČ, str. 90. i 91.

11 Petrov, V., nav. rad, str. 137.

12 Rodin, S. (1997), Evropska integracija i ustavno pravo, Zagreb: Institut za međunarodne

Razvoj konstitucionalizma u Francuskoj odvijao se u drugačijem smjeru, mada ni u Francuskoj pisani ustav nije bio ni približno toliko bitan kao u Sjevernoj Americi ili kasnije u Njemačkoj. Francuzi su od 1791. godine imali mnogo ustava, koji su primarno imali karakter instrumenta vladanja. Nacija je za Francuze bila važnija od ustava. Do 1789. godine naciju je predstavljao kralj, a poslije toga narod i njegova suverenost. Nacija je bila osnovna politička jedinica Francuske, pa ustav tu jedinicu, za razliku od SAD, nije morao konstituirati. Suverenost francuske nacije iskazivala se u suverenosti zakona i zakonodavca. Zakon je izraz opće volje francuske nacije. U Ustavu Francuske iz 1791. godine pisalo je da „u Francuskoj nema višeg autoriteta od autoriteta zakona“. Posljedica ovakvog „rangiranja“ zakona proizlazila je i činjenica da u Francuskoj nije bilo ustavne sudske vlasti. Ustavno vijeće koje je uspostavila Peta republika, po svom se ustrojstvu i statusu ne može situirati u ustavnosudsku instancu. Dakle, u Francuskoj nije izgrađivana ustavnosudska vlast, kakva se, na primjer, razvila u SAD. Može se reći da prema važećem Ustavu Francuske „država je neka vrsta inkarnacije rusooovskih prihvaćene opšte volje koja uživa ili proizvodi jednodušnu podršku naroda.“¹³ Inače, u političko-pravnoj teoriji se ističe da Ruso pod slobodom nije podrazumijevao „negativnu“ slobodu pojedinca od uplitanja drugih u njegovu privatnu sferu, „već sudjelovanje svih punopravnih članova društva u javnoj vlasti koja smije da se upliće u svaku oblast života svakog građanina.“¹⁴ Liberalni teoretičari iz prve polovine 20. stoljeća tačno su predviđjeli da bi sloboda u ovom „pozitivnom“ određenju lako mogla uništiti previše „negativnih“ sloboda koje su oni smatrali „svetinjama“.

Usporedba engleskog ustavnog razvoja s francuskim pokazuje da je bilo različitih puteva oblikovanja modernog konstitucionalizma u Evropi. Engleska je imala dugu ustavnu tradiciju, bez normativne kodifikacije ustavnog poretka. Građanski rat i revolucija 17. stoljeća i bez formalne ustavne povelje, rezultirali su potvrđivanjem tradicionalnih prava Engleza i do jačanja suverenosti parlamenta. Potom se ustavni poredak demokratizirao reformama izbornog prava u 19. i 20. stoljeću. Više nije bila potrebna ustavotvorna vlast koja bi revolucionarno djelovala i zamijenila važeći politički poredak. Na taj način engleski ustavni poredak je bio utjelovljen u trajnim institucijama, u slobodarskim pravima Engleza i običajnom pravu koje sudovi čuvaju, tumače i primjenjuju. Iako Engleska nema pisani ustav, ustavni poredak ipak ima dvostepeni sistem. Parlamentarni sistem znači suverenost zakonodavstva, a prava i slobode prven-

odnose, str. 127.

13 Vasović, V. (2006), Savremene demokratije I, Beograd: Službeni glasnik, str. 148.

14 Berlin, I. (1998), Dva koncepta slobode, Savremena politička filozofija, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, str. 191.

stveno regulira zakon. Postoje i temeljni zakoni poduprti običajem i uvjerenjem, u kojima se osnovnim pravima i slobodama daje više značenje, pa ih parlament i sudovi tretiraju kao stečena prava. Taj se sistem može pozvati na legitimaciju historijskog uma, dugotrajne tradicije i opću prihvaćenost. Francuska ima tradiciju pisanog i pravno oblikovanog ustava koji se smatra donesenim aktom demokratske ustavotvorne vlasti. Pa, ipak, i u Francuskoj, temeljni poredak i političko jedinstvo zajednice ne stvaraju se ustavom. Nacija i republika su iznad ustava i one mu daju pretežno instrumentalni karakter. Narodni suverenitet politički se izražava u zakonu, i na taj način shvaćen, narodni suverenitet, u biti, nije ograničen ustavom.

Treći razvojni put evropskog konstitucionalizma pokazuje zaobilazni put preko Sjeverne Amerike, gdje se u vidu revolucionarne transformacije engleske ustavne tradicije uspostavila nova konstitucionalna paradigma, koja će povratno djelovati na kontinentalnoevropski razvoj ustava i ustavnosti. Sjeverni Amerikanci nadovezali su se na engleski razvoj prava i sloboda, te su ih, kao i Englezi prihvatili kao tradicionalna prava. Poslije su došli do shvatanja prava i ustava koje je Deklaraciji o nezavisnosti iz 1776. godine dalo revolucionarno obilježje. Prema Deklaraciji politički poredak je trebalo urediti na načelima koja se građanima čine prikladnim za garanciju njihove sigurnosti i sreće. Cilj i svrha svake demokratske državne (političke) vlasti, bili su, prije svega, očuvanje i zaštita ljudskih i građanskih sloboda, koja su se smatrala samorazumljivim. Svaki se politički poredak morao zasnivati na tim pravima, i samo pod tim uvjetom mogao se smatrati legitimnim, a najbolju garanciju pružala je pravna kodifikacija u obliku ustava. Ustav je imao zadatak da konstituirao poredak koji daje prednost spomenutim pravima. Na taj način je demokratski suveren, kao uređena vlast, morao prihvatiti konstitucionalne obaveze. Tako je u SAD-u uspostavljena umjerena, konstitucionalno ograničena demokratija. Ustav je imao prioritet pred zakonskim pravom, a institucija ustavne sudske vlasti morala je braniti taj prioritet od „političkih nasrtaja“. Ukratko, tri su osnovna izvora Ustava SAD: rješenja iz bogate prakse pojedinih država, neke ideje engleskog ustava i neke liberalne misli, posebno Lokove i Monteskejeove ideje.¹⁵ Tako je rođena ustavna demokratija i demokratija temeljnih prava, a to je u osnovi značilo, da su i većinskoj demokratskoj vlasti postavljene ustavne granice, i to prije svega temeljnim pravima i slobodama. Mogli bismo se, u kontekstu rečenog, složiti s konstatacijom da „mada je u najvećem broju slučajeva ustavotvorac suvereni gospodar procedure, ponekad odnosi između političkih snaga utječu i na to da ustavotvorac pokaže i sklonost samoograničenju.“¹⁶

15 Vidjeti, Vasović, V., nav. rad, str. 148.

16 Bačić, A.(1997), Ustavno pravo, Split: Pravni fakultet, str. 15.

Dakle, u SAD-u se formirala konstitucionalna paradigma moderne ustavne demokratije, koja će, posebno poslije Drugog svjetskog rata i za Evropu pridobiti značaj modela. To je posebno vidljivo za one evropske zemlje koje su uspostavile nove ustavne poretke nakon završetka diktatura ili autoritarnih režima (Španija, Grčka, Portugal). Tu su ustavi imali veliko konstitucionalno značenje jer su uspostavili nove političke institucije i procedure i time dali politici novi pravni okvir. Uz sve razlike u pojedinostima, model ustavne demokratije sve više se potvrđivao. Osnovna ljudska i građanska prava dobila su ustavni rang. Viši rang ustava osobito se pokušavao učiniti institucionalno trajnom uspostavom sudske kontrole ustavnosti zakona. Tako je sjevernoamerički model bitno obilježio treći razvojni put evropskog konstitucionalizma.

III

U razvoju evropskog konstitucionalizma, jasno se mogu uočiti tri shvatanja ustava, koja su nastala u jasno odvojenim ustavnim kulturama. Historijsko-evolucionarni ustavni koncept odlikuje stvaranje ustava u dugotrajnom historijskom procesu. Regulacija takvog ustava utemeljena je na običajima i konvencijama. Ono što je razumno, potvrđuje se i preživljava historijske promjene. Ovakvo shvatanje ustava istovremeno je historijsko i političko. Ono je manje pravnog i normativnog karaktera jer ustav nije konstituent političke zajednice, nego je više izraz konkretne historijsko-političke uređenosti jedne zajednice i izraz postojećih i historijskih potvrđenih zakona i običaja. U ovom slučaju, riječ je o deskriptivnom pojmu ustava, koji svoju normativnu moć utemeljuje na normiranju faktičkog. Prema tome, ustav historijsko-evolucionarnog tipa, u najboljem slučaju, kodificira ono što već postoji. Historijsko-evolucionarni ustavni koncept karakterističan je prvenstveno za englesku tradiciju. Za engleski ustav se kaže da je „sazdan od protivrječnosti“. „On se ukazuje kao spoj nespojivih dijelova. Nigdje drugdje takav spoj ne bi mogao dati rezultate.“¹⁷ Pravna normativnost engleskog ustava je neznatna i jedva da postoji nadređenost ustava u odnosu na politiku. Politička suverenost je je privilegija parlamenta, a legitimnost političkog poretka proizlazi, s jedne strane, iz priznatih i afirmiranih tradicionalnih pravila i konvencija, a s druge strane, iz parlamentarnog sistema koji je utemeljen na striktnoj vladavini većine. Politički identitet države (političke zajednice) razvija se historijski. Za pretpostavljeni, odnosno uobičajeni „model“ evropskog ustava to znači da tamo gdje nema historijski izgrađenog identiteta ni političkog jedinstva, nema ni ustava. Ostvarena uređenost evropske integracije, pa i njeno empirijsko po-

17 Popov, V., nav. rad, str. 48.

stojanje, ne čini nužnim izradu novog (evropskog) ustava, pogotovo ne ustava s konstitutivnom, tj. osnivačkom funkcijom.

Od historijsko-evolucionarnog ustavnog koncepta, razlikuje se racionalno-voluntaristički koncept. Ustav kao poredak političkog života utemeljen je na aktu volje ustavotvorne vlasti. Ovaj koncept ustava, nije historijski izrastao, već je svjesno koncipiran i „stavljen“ na snagu. Utoliko ustav te vrste ima i konstitucionalno značenje za institucionalni i proceduralni poredak. Takav ustav izražava i jedinstvo političke zajednice, ali on tu političku zajednicu ne stvara. U ovoj „odrednici“ ustava postoji određeno zajedništvo s historijsko-evolucionarnim ustavnim konceptu. Legitimacijske resurse ustavu daju ideje o državi, naciji ili republici i s njima povezane predodžbe o poretku. „Demokratska legitimacija u tom smislu provodi se na osnovi pozitivnog ustavnog prava i u skladu s njim. Ali ona ne seže preko njega.“¹⁸ U tom kontekstu ustav ima instrumentalnu funkciju, jer je zbirka pravila, procedura i institucija i samo u okviru toga stiče svoju normativnu, odnosno regulativnu moć. Paradigmatski je primjer takvog ustavnog koncepta francuski ustavni razvoj. Centralne ideje o poretku povezane su s nacijom i republikom, a ne s ustavom. Legitimacijski identitet republike i nacije produkt su revolucionarne tradicije utemeljene na idejama iz 1789. godine. Suverenitet se izražava u volji naroda (demos) i zakona koji je on donio. Za projekt evropskog ustava ova ustavna tradicija donosi restrikcije prezentirane kao zadržke naspram evropskih integracija koje prelaze tradicionalne barijere suverenosti. Ova ustavna tradicija isključuje svako evropsko zakonodavstvo koje bi bilo osnivački akt evropske savezne države, osim ako takvo zakonodavstvo nije izraz jedne prethodne političke zajednice i odgovarajućeg voljnog akta. Ali takav voljni akt na evropskoj razini vjerovatno ne postoji. Bez obzira na navedeno, evropski ustav kao zbirka instrumentalnih pravila evropskog političkog institucionalnog sistema može se uskladiti s racionalno-voluntarističkom ustavnim tradicijom.

Ustav dobiva sasvim drugačiju, istaknutu vrijednost, u racionalno-juridičkoj tradiciji. U ovom obliku ustavne tradicije, ustav utemeljuje jedinstvo političke zajednice, on konstituira novi poredak. I ovoj ustavnoj tradiciji ustavi se donose svjesno, većinom uno aktu. Oni su također izraz ustavotvorne volje, ali postoji razlika u odnosu na racionalno-voluntarističku tradiciju u njenoj naglašenoj pravnoj oblikovanosti. Ustavi su pravni oblik političkog jedinstva i imaju istaknut normativno-pravni kvalitet. Ti ustavi, u pravilu, imaju pravno oblikovanu prednost u odnosu na proces stvaranja političke volje i političkog odlučivanja, što se prvenstveno izražava u uspostavi ustavnih sudova s ovlašte-

18 Isense, J. (2004) , Država, ustav, demokracija, Zagreb: Politička kultura, str. 30.

njima kontrole demokratskog zakonodavca u vidu kontrole ustavnosti zakona. U okviru ove ustavne tradicije ustavi se donose uglavnom nakon historijskih prevrata, revolucija ili totalnih i reaktivnih ustavnih revizija. Oni su (ustavi) u tom slučaju simbol „novog početka“. Politička zajednica legitimira se time što poseže unatrag na akt donošenja ustava te se i nakon osnivanja referira na ustav kao osnovni koncept političkog poretka. Za razliku od dviju prethodno spomenutih ustavnih koncepcija, ustav u ovoj koncepciji ima prednost u odnosu na suverenost, jer se i suverenost naroda i suverenost parlamenta moraju podrediti prednosti ustava. Ustavni okvir određuje legitimnost ukupnog političkog djelovanja i odlučivanja. Zato ustavi uz svoje instrumentalno značenje za konstituiranu političku zajednicu, imaju značajno simboličko značenje, oni imaju i funkciju stvaranja identiteta (ustavni patriotizam). Za racionalno-juridički ustavni koncept karakteristični su ustavi SAD-a i Savezne Republike Njemačke. Ti su ustavi utemeljili neovisno stvaranje države u bivšim sjevernoameričkim kolonijama i uspostavili zapadnonjemačku demokratiju nakon Drugog svjetskog rata. U oba slučaja je poslije revolucije, odnosno historijskog prevrata, donošenjem ustava institucionaliziran novi politički sistem. Slična su iskustva stekle i neke srednjoevropske i istočnoevropske države nakon 1989. godine. Ovaj ustavni koncept sadrži potencijalnu perspektivu da donošenjem novih ustava nanovo konstitucionalizira Evropu.

IV

Različiti razvojni putevi ustavnosti u Evropi, na prvi pogled, ograničavaju mogući okvir daljih promjena „evropske ustavnosti“. Međutim, ovisnost o nekom putu ne mora onemogućiti ustavne promjene niti potpuno isključiti zbližavanje između odvojenih (i različitih) ustavnih kultura. U suprotnom, morao bi se prihvatiti navodni determinizam historijsko različitih razvoja ustavnosti i stoga projekt zajedničkog evropskog ustava smatrati neostvarivim. Jer, „ideja Europe usmjerena je protiv statusa qua nacionalnih država, protiv rascjepkanosti, skučenosti, izdvajanja, protiv nacionalnog egoizma i antagonizma, protiv težnji prema autarkiji i hegemoniji. Preovladavanje tih zala očekuje se s one strane nacionalne države.“¹⁹ Različite ustavne kulture su se promijenile i otvorile vanjskim utjecajima. Zapravo, „nacionalno motrište poznaje dvije – i samo dvije – inačice evropskog projekta regionalne integracije – ili savez država (intergovernmentalizam) ili savezna država (federalizam... Ta dva modela, normativno i politički gledano, vode u zabludu zato što niječu upravo ono

19 Isto, str. 291.

što je za stvarnost i budućnost bitno: Europu u razlikama.²⁰ U drugoj polovini 20. stoljeća razvili su se počeci evropske pravne kulture i fundus općeprihvaćenih predodžbi o evropskom pravnom poretku (evropski standardi), što je povratno djelovalo na nacionalistički učvršćene ustavne tradicije. Zbog toga se može zaključiti da postoji bar parcijalna konvergencija različitih razvojnih puteva ustavnosti. Upravo iz razloga daljih procesa integracije i (re)organizacije institucija Evropske unije, u pojedinim zemljama, članicama Unije, vodile su se i diskusije o mogućim ustavnim promjenama u tim zemljama.

U Velikoj Britaniji od 1980-tih godina vodile su se rasprave o britanskom Ustavu, koje su se bitno razlikovalo od prethodno vođenih rasprava. Nije bilo samo govora o problemima Ustava, već je sam Ustav identificiran kao problem britanske politike. Kritika Ustava odnosila se i na tradicionalna načela britanskog ustavnog poretka: nepisani ustav, tradicionalni institucionalni poredak, jaki položaj parlamenta, kao i premijera i njegovog kabineta, nedemokratski karakter Gornjeg doma i centralizam države. Zahtjevi za radikalnu ustavnu reviziju, a time i zahtjevi za donošenje jedinstvenog pisanog ustavnog dokumenta, postali su sve glasniji. Time se tradicionalna ustavna kultura Velike Britanije našla pred iskušenjem. U istom smjeru išla je i jedna ustavna promjena za koju se koristi pojam involucija i koja je bila usmjerena prema federalnom otvaranju britanske jedinstvene države. Pronađene su regulacije za samoupravu u Škotskoj, Sjevernoj Irskoj i Velsu. Faktički je uspostavljen kvazifederalizam neobičan za britansku tradiciju, a koji je (uz ostalo) relativizirao i načelo parlamentarnog suvereniteta. Stoga se primjećuje „da je sazrela svijest da se Ujedinjeno Kraljevstvo federalizuje u određenoj mjeri.“²¹ Ako je u tome jasno da pojedine pokrajine ili provincije poput Škotske i Velsa, treba da imaju svoje parlamente, što je i sada postala stvarnost (uz Sjevernu Irsku koja je to već imala odranije), nije izvjesno dokle će proces federalizacije Velike Britanije ići i kakve će on imati posljedice na ukupnu strukturu političkog sistema. Britanski sistem većinske demokratije morao je, na primjer, novim izbornim sistemom uspostavljenim ispod centralnodržavne razine, prihvatiti prva ograničenja. Ovim se opseg formalno pisanog ustava već prilično proširio. Integracija Evropske konvencije o ljudskim pravima u britansko pravo dalji je polagani korak ustavnih promjena u Velikoj Britaniji. Stavljanje na snagu zakona *Human Rights Act* značilo je mnogo više od prostog nastavljanja engleske ustavne tradicije, s obzirom da je prvi put u englesku ustavnu tradiciju umetnut jedinstveni, povezani, pisani katalog temeljnih prava, s tim

20 Beck, U., Grande, E. (2006), *Kozmopolitska Europa*, Zagreb: Školska knjiga., str. 71.

21 Vasović, V., nav. rad, str. 425.

što se nije radilo samo o stečenim pravima Engleza, nego o kodifikaciji općeevropskog porijekla koja se počinje primjenjivati. Tako se britanski ustavni poredak otvorio prema nadnacionalnim pravnim načelima. Čini se, da je sada suverenitet Parlamenta dodatno ograničen time što se daju jamstva individualnog pravnog puta, režim vladavine zakona postaje strožiji, a autoritet Parlamenta drže pod nadzorom čuvari ustavnosti. Ali ne vodi samo Evropska konvencija o ljudskim pravima do polagane, ali stalne i trajne promjene engleskog ustavnog poretka. U ustavni poredak Velike Britanije preko sudova i sudske prakse ulazi i Evropsko zajedničko pravo. Odlukama sudova temeljito je evropeiziran privredni sistem, te domen osnovnih prava, kao što je pravo na slobodu mišljenja i izražavanja i sl. Tradicionalni ustavni poredak promijenjen je transformacijom institucije lordova Gornjeg doma (*law-lords*) na način što je ta institucija dobila i ulogu Vrhovnog suda (*Supreme Court*). Ovim, doduše, još nije uspostavljen vrhovni sud prema američkom modelu ili ustavni sud, prema modelu ustavnog sudstva u zemljama u kojima ta vrsta sudova postoji. Ali, ipak, neovisnost pravosuđa bitno je povećana osnivanjem novog, neovisnog ustavnog organa, te je na taj način pravnodržavnim ograničenjem dodatno relativizirana suverenost Vestministerske vlade. Ne može se isključiti mogućnost da će i britanski Vrhovni sud analogno svom američkom imenjaku jednom sam sebe ovlastiti da proglasi odluke Parlamenta nevažećim. Tada bi britanska varijanta slučaja *Marbury versus Madison* revolucionarno izmijenila sadašnji ustavni poredak.

Kao određeni zaključak, može se ustvrditi da se tradicija polaganog, evolucionarnog prilagođavanja britanskog ustava promijenjenim okolnostima posljednjih godina ipak gubi, zbog sveukupno znatnih ustavnih promjena. Svakako, ustrajnost tradicionalnog promišljanja ustava još je izražena, ali promjene imaju novi kvalitet: na mjesto tradicije i konvencija stupa svjesna promjena i pretvaranje postojećeg oblika ustava u pisani ustav. Prednost historijske potvrđenosti i političkog oblikovanja ograničava se racionalno-voluntarističkim ustavnim aktima i izgradnjom osnovnih pravnih zaštitnih mehanizama. Parlament i izvršna vlast sve više su vezani mehanizmima pravne države, kao što se i centralna državna vlast u svojoj suverenosti sve više ograničava federalizacijom jedinstvene države. Kao finalitet ustavnih promjena u Velikoj Britaniji mogla bi se pojaviti paradigma konstitucionalne demokratije koja već duže vremena egzistira u kontinentalnoj Evropi.

I u Francuskoj je V Republici došlo do ustavnih promjena koje u svojoj cjelovitosti upućuju na približavanje racionalno-juridičkom ustavnom konceptu sjevernoameričkog ili njemačkog tipa. Navedene promjene ne izražavaju se samo u decentralizaciji jedinstvene države koja se već duže vremena

provodi postepeno, ali ipak, gledano dugoročnije mijenja državno-političku strukturu Francuske. Posebno je uočljiva polagana institucionalna promjena, koja je dovela do značajnijeg pomaka u pozitivnom vrednovanju pravnog sistema. Ustavno vijeće koje je utemeljeno u francuskom ustavu posljednjih je desetljeća razvilo shvaćanje svoje društvene uloge koja se u velikoj mjeri približava klasičnoj ustavnosudskoj kontroli zakona. „Glavna osobina Savjeta (ili Vijeća, op. aut.) – status ustavne neodgovornosti, pozicija drugačija od pozicije ustavnih vlasti, sastav oslonjen na profesionalne sudije, usredsređenost na kontrolu ustavnosti zakona, garantovanje temeljnih sloboda i prava, te obezbeđenje funkcionalnog ekvilibrijuma u granicama novouvedenog ustavnog poretka – uopšte ne odudaraju od uporednih iskustava.“²² Ustavno vijeće, prema Ustavu, kontrolira zakone u pogledu njihove ustavnosti u okviru normalnog zakonodavnog postupka, dakle prije objavljivanja zakona. Međutim, ako se „ova pojavnost“ promatra s gledišta funkcionalnosti, posebno nakon ustavnih promjena iz 1974. godine u pogledu nadležnosti, Ustavno vijeće i u odnosu na demokratske većine, postepeno prerasta u ulogu ustavne sudske vlasti s pretenzijom čuvara Ustava. Prvi put je Ustavno vijeće 1970-tih godina unijelo u svoju ustavnu jurisdikciju članove Deklaracije o ljudskim i građanskim pravima iz 1789. godine. Može se reći da Ustavno vijeće sve više ograničava suverenost zakonodavca i predodžbe da se suverenost izražava u zakonu. Time Ustav i Ustavno vijeće zahtijevaju prednost pred političkim odlukama većine, što je, zapravo, otklon od tradicionalnog ustavnog koncepta s naglašenim političkoinstrumentalnim značajem.

Pojmom ustavni blok (ili ustavni razvojni put) utvrđuje se razvoj koji vodi od ponovnog otkrivanja pravog jurističkog ustavnog pojma preko autonomizacije ustavnog prava – i njegove disciplinarnosti na univerzitetima – sve do nacрта racionalno jurističkog koncepta s jasnim procesom pravno oblikovanog ustava i time perspektive nove konstitucionalne paradigme.

Dakle, mogu se jasno uočiti konvergancije između tri razvojna ustavna puta. Pri tome su promjene usmjerene u istom pravcu: pisani oblik ustava i ustavnih akata koji ga mijenjaju, prednost ustava u odnosu na zakone, prevalencija temeljnih ljudskih prava, ograničavanje političke vlasti mehanizmima pravne države i uspostavljanje autoritativne i konačno obavezne instance za interpretaciju ustava – ustavne sudske vlasti. Ovakav je razvoj, za sada, samo u vidu tendencije, ali se čini da će se kao paradigma hibridnog evropskog konstitucionalizma ustaliti model ustavne demokratije, koja se oblikuje i koja je ograničena prioritarno pravno oblikovanim poštivanjem temeljnih prava. Premda je

22 Bulajić, S.(2006), Čuvar Francuskog ustava, Beograd: Službeni glasnik, str. 116.

razvoj triju navedenih ustavnih koncepcija išao različitim putevima, ipak se, uz potrebnu „dozu“ opreza, može govoriti o približavanju predodžbe o ustavu. Konvergentne tendencije triju razvojnih puteva jedva se mogu previdjeti, a izgleda da oni utječu i u općeevropsku ustavnu kulturu. Jer, konstitucionalna demokratija je tip političkog poretka koji dijele sve evropske ustavne države. Pri tome, treba istaći da temeljna ljudska prava imaju istaknuto značenje. Nisu se samo izdiferencirali pravni i politički sistem već i u samom pravnom sistemu postoji jasno izražena hijerarhija pravnih normi. Time su prevladane i monističke koncepcije o suverenosti, kao što je u Engleskoj bio slučaj sa Parlamentom, a u Francuskoj sa zakonom, koji je simbolički označavao suverenitet naroda. U modernim demokratskim ustavnim državama s podjelom vlasti, središnje mjesto suverenosti ostaje za sada prazno, odnosno ne može se označiti kolektivni subjekt koji bi mogao polagati isključivo pravo na suverenost. U vezi s navedenim je i konstatacija da se „načelo suverenosti nalazi u srcu rasprave o modernosti. Suverenost je odavno izložena kritici, koja ipak nije nastala unutar same pravno-političke dimenzije, mada je tu ukorijenjen njen, u nekim aspektima najznačajniji oblik, uzorno predstavljen u tvrdnji Hansa Kelzena, koji je tražio da se razori i samo njeno središte i zadao joj presudan udarac u tom pravcu.“²³ Na „prazno mjesto“ nosioca suverenosti stupa ustav sa zahtjevom za supremacijom (za sebe). Institucionalno se pokušava osigurati prednost ustava putem ustavne sudske vlasti. Međutim, s osamostaljenjem ustavnog sudstva, kojemu je zadaća (uz ostalo) da štiti i ostvaruje ljudska i građanska prava i prema političkoj vlasti, povezana je i „pojavnost“ koja se određuje kao juridifikacija politike. Skoro da je neminovno da u praksi „sudije nameću značenje zakonima u procesu „konstrukcije“, koje ih prisiljava da biraju između većeg broja mogućih značenja i tumačenja.“²⁴ Da li se u takvoj situaciji sud opredjeljuje za određenu „političku volju“ iskazanu u prihvaćenom tumačenju zakona? Na ovaj (mogući) način realizirana ustavnosudska prakse u kontroli ustavnosti zakona je „druga strana“ konstitucionalne demokratije.

Činjenica da se u modelu evropske konstitucionalne demokratije, kako izgleda, iskristalizirala općeevropska pravna i politička kultura, ne može dati odgovor na pitanje postoji li neki pravi evropski konstitucionalizam, prvenstveno iz razloga, što razvoj u ustavnu demokratiju racionalno-juridičkog tipa ustava teče unutar nacionalnih i suverenih ustavnih država. Zato je konvergentni razvoj načelno spojiv sa zadržavanjem tradicionalnog nacionalnodržavnog zahtjeva za suverenitet, pogotovo što je demokratsko načelo tradicionalno i

23 Bjado de, Đ. (2008) , Raspravljati o suverenosti, Suveren i suverenost-Između pojma, fikcije i političke emocije, Beograd: Sužbeni glasnik, str. 370.

24 Hejvud, E. (2004), Politika, Beograd: CLIO, str. 571.

samo upućeno na jasno određene i ograđene političke prostore. Stoga, hibridizacija konstitucionalizama nacionalnih država nipošto ne vodi ka konstitucionalizaciji transnacionalnog političkog prostora. Kompatibilnost historijski različitih, ali u svom razvoju konvergentnih konstitucionalizama ne znači kvalitativan skok u „pravi“ evropski konstitucionalizam.

V

Ipak, vidi se da se i na razini Evropske unije nailazi na elemente one konstitucionalne predodžbe koja je prihvaćena i u državama članicama. Evropska unija ima zajednički poredak, koji se, doduše, zasniva na međunarodnim ugovorima, ali ima i zajednička pravna načela za koja se smatra da ih države članice prihvataju i dijele, prije svega putem Evropskog suda. Taj pravni poredak stalno se razvija i interpretira preko granica svog ugovornog porijekla, ali to se ne događa samo putem političkih tijela, već u odlučujućoj mjeri putem Evropskog suda. Upravo je taj sud, prelazeći značajno regulacije postojećih ugovora, razvio pravni režim Evropske unije koji nadilazi sklop ugovora, pa ga treba ubrojiti u zajedničke pravne stečevine (*acquis communautaire*). Tako se faktički iskristalizirao ustavni poredak Evropske unije, koji je „iza sebe“ ostavio prvobitni temelj ugovora i naglašenom dinamikom postigao kvalitetnu transformaciju ka „pravom“ evropskom konstitucionalizmu, uz jasno iskazivanje zajedničkih evropskih predodžbi o ustavu i ustavnosti. Time model konstitucionalizacije Evrope u biti odgovara engleskom tipu emergentnih konstitucionalnih poredaka. Taj oblik evolucionarnog ustavnog poretka odgovara historijskoj logici evropskih integracija, koje su nastajale postepeno, prije svega na području ekonomskih odnosa i tržišta, uz nadu da će se integracija proširiti i na politički sektor. Problemi u domenu političkih integracija, ne mogu se rješavati samo pregovorima, već zahtijevaju uspostavu obuhvatnih insitucionalnih i proceduralnih aranžmana. Zato se i projekt evropskog ustava mogao ocijeniti upravo pokušajem stvaranja novih institucionalnih i proceduralnih aranžmana. Time ne bi bio poništen već postojeći emergentni ustavni poredak, jer se nacrt evropskog ustava sastojao prije svega u tome da se spoje dosadašnji ugovori i da se ustavu dodavanjem Povelje o temeljnim pravima i uvodnih odredbi da novi legitimacijski osnov, te da se omoguće izmjene institucionalnih postupaka odlučivanja, i to prije svega u okviru značajnog proširenja Evropske unije.

Iz dosadašnjih integracijskih iskustava Evrope izrastao je vidljiv plan. Nova konstitucionalizacija Evrope (pokušaj te konstitucionalizacije) prema kontinentalnoevropskom uzoru pokazala je i izvjesna nepovjerenja prema

projekt evropskog ustava i dovela evropski integracioni projekt u ozbiljnu krizu. Iako bi evropski ustav novim postupcima ojačao efikasnost Evropske unije, građani Francuske i Holandije odbili su s ustavom simbolički povezane integracijske predodžbe o nadnacionalnom i transnacionalnom političkom prostoru. Navedena činjenica pokazuje da se u Evropskoj uniji, unatoč zajedničkoj transnacionalnoj političkoj regulaciji, pristanak dobiva ili odbija u modusu nacionalnodržavne legitimacije. Mješavine nadnacionalnih i međuvladinih postupaka omogućavaju nacionalnim elitama da, prema potrebi, efikasno povežu nacionalno pripisivanje zasluga i evropsko shvatljive krivnje. Nacrt evropskog ustavnog ugovora služio je politizaciji Evropske unije kao konstitucionalnog transnacionalnog prostora. Upravo simbolički „višak važnosti“ koji je bio karakterističan za projekt evropskog ustava, bio je razlog za neuspjeh tog projekta. No, ipak, i poslije neuspjeha evropskog ustavnog projekta, raspoloženje u odnosu na ideju evropskog ustava, ostalo je pretežno pozitivno. S druge strane, bilo bi pogrešno zaključiti da Evropska unija nema nikakav ustav. Evropska unija se, unatoč potrebi institucionalnih reformi, temelji na ugovorom reguliranom, politički stabilnom dogovoru o evropskom ustavu, primjerenom svojoj nadnacionalno-međuvladinoj dualnoj strukturi, te se u sklopu mnogostrukih evropskih konstitucionalizama može smatrati primjerenim podrediti ga pojmu ustava, manje formalnim, a više materijalnim određenjem.

Literatura

1. Bačić, A. (1997), *Ustavno pravo*, Split: Pravni fakultet.
2. Bašić, N. (2008), *Savremena Evropa u tranziciji*, Bihać: Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.
3. Beck, U., Grande, E. (2006), *Kozmopolitska Europa*, Zagreb: Školska knjiga.
4. Berlin, I. (1998), *Dva koncepta slobode, Savremena politička filozofija*, Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
5. Bjađo De, Đ. (2008), *Raspravljati o suverenosti, Suveren i suverenost-Između pojma, fikcije i političke emocije*, Beograd: Službeni glasnik.
6. Brunkhorst, H. (2004), *Solidarnost-Od građanskog prijateljstva do Globalne zajednice*, Beograd/Zagreb: Multimedijalni institut.
7. Bulajić, S. (2006), *Čuvar Francuskog ustava*, Beograd: Službeni glasnik.
8. Dimitrijević, N.(2007), *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Beograd: Edicija REČ.
9. Hejvud, E. (2004), *Politika*, Beograd: Službeni glasnik.
10. Hik, S. (2007), *Politički sistem Evropske unije*, Beograd: Službeni glasnik.
11. Isense, J. (2004), *Država, ustav, demokracija*, Zagreb: Politička kultura.
12. Petrov, V.(2007), *Engleski ustav*, Beograd: Službeni glasnik.
13. Podolnjak R, (2009), *Od Laekena do Lisabona-Uspon i pad Ustavnog ugovora, Reforma Evropske unije*, Zagreb: Narodne novine d.d.
14. Rodin, S. (1997), *Evropska integracija i ustavno pravo*, Zagreb: Institut za međunarodne odnose.
15. Vasović, V. (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik.